

Vajda Gábor

**KÁZMÉR ERNŐ,
A KULTÚRÁK
KAPCSOLATÁNAK
ÉPÍTŐJE**

Kázmér Ernőről úgyszólván semmit sem tud a magyar irodalmi köztudat, holott — miként az általunk felkutatott nagy és értékes anyag tanúsítja — az egyetemes magyar kritika- illetve művelődés-történet egyik figyelemre méltó egyénisége volt, akinek emlékét különösképpen ma érdemes felidézni s az alkalmiságnál is nagyobb gondal ápolni, mikor az utóbbi években a nemzeti kultúrák egymáshoz való közeledése, a korábbi évtizedekben érzett égető szükség kielégítését ígérve, reményteljes lehetőséggé is vált.

De találhatunk-e egyáltalán bűnbakot annak a megnyugtató magyarázatára, hogy egy irodalomban és irodalomért élő tehetséges kritikust, akinek világnézete ha nem is teljesen azonos, de mindenképpen szövetséges a miénkkel; miért kell csak harmincöt évvel mártírhalála után mint jóformán teljesen ismeretlent felfedeznünk?

A kritikussal szembeni eddig közönyre mindenekelőtt magának az életpályájának a különösségében találunk magyarázatot. Kázmér Ernő ugyanis, mind az életút, mind pedig a teljes kritikusi kibontakozás idején vallott program tekintetében, közép-európai szellem volt. Nem politikai értelemben, hanem egy művelődési és felvilágosító küldetés szempontjából. Csak indulásának első éveiben, a *Május* című rövid életű, szecessziós ízlésű folyóiratban, majd *A Hét*ben, a *Nyugat*ban, a *Világ*ban, a *Tháliában* s még egy tucatnyi lapban és folyóiratban kifejtett tevékenysége alapján mondható kozmopolitának. Azonban ekkor is csupán a szemléletét, érdeklődésének a súlypontját tekintve, mert az akkor divatosá lett északi népek irodalmán kívül az új magyar könyvek ismertetésétől sem zárkózott el. Nem vívott ugyan ignotusi harcokat, de a Nyugat új értékeiért folytatott küzdelem második vonalában — kifinomult szecessziós ízlésre, nagy elmélyedő és azonosulási képességre valló heti kritikáival ő is derekasan helytállt. Már ekkori arisztokratikus és l'art pour l'art magányában is baloldali érzelmű s csak a Tanácsköztársaság forradalmi cselekvésének vállalása idején vértezi fel marxista világnézettel is a lelkek dosztojevszkiji testvériesüléséről vallott korábbi gyámoltalan hitét. A forradalom bukása és azt követő rövid börtönbüntetésének letöltése után szülőföldjére, a Felvidékre megy vissza, s amint megmaradt levelezése tanúsítja, rögtön bekapcsolódik az ottani kulturális életbe. De itt már nem csak a kisebbségi magyar

lapokban és folyóiratokban (a *Reggelben*, *Estében*, az *Irodalmi Életben*, a *Magyar Minervában*, a *Kassai Naplóban* és a *Tátrában*) találkozhattunk a könyvkritikáival, hanem a szlovák Prúdyban is, ahol két írásában ismerteti a kortárs magyar irodalmat. Helyzete teszi lehetővé, s ő nem is hátrál meg a hivatás elől, hogy — egyik levele szavaival — „a magyaroszági könyveknek egyetlen mentorá”-vá legyen Szlovenszko-ban. Ha korábbi munkásságának súlypontja az északi, elsősorban a német, skandináv és orosz nemzeti irodalmak népszerűsítése volt, akkor a csehszlovákiai években az élő magyar irodalom kerül figyelembe középpontjába és majdnem minden pesti kiadóval kapcsolatot teremt. Mégsem csatlakozik fenntartás nélkül a szlovenszko-i magyarság kisebbségi mozgalmához. Már ekkor felbukkannak azok a szempontjai, melyek a következő évtizedben majd a jugoszláviai magyar irodalom provinciálisnak és dilettánsnak látott jelenségeitől szigetelik el. Rokonszenvezik ő a kisebbségi magyarsággal — hogyan esett volna meg a túlérzékeny szíve a gyengébbeken! — de anélkül, hogy hajlandó lenne alászállni európai szellemi magaslatairól. Nem egyszer vallotta magát magyarnak, de írásainak stílusán és szellemén egyaránt érezhető, hogy ő valójában elsősorban jó európainak érzi magát, akihez magyar zsidó származása folytán a magyar kultúra áll legközelebb. E magatartása legalább annyi ellenséget szerzett neki, mint barátot. A lelkesen szervezkedők, gyűlésezők és jelszavakban hívők előtt idegennek és kétszínűnek tűnhetett az az ember, akinek alapelve egyéniségének a sokoldalú kiművelése, a nemzeti kultúrák öncélúságának tagadása s a — kissé kassáki értelemben vett — nagybetűs Ember nemzeti korlátokon fölülemelkedő jövőbeli víziója volt. Ma élő egykori ismerősei és munkatársai közül sem nyilatkozik mindenki szívesen róla. Mi úgy véljük, hogy a kisebbségi mozgalom élvonalából való hiányát a magyar irodalomról rendszeresen, napilapok mellékleteiben is írott kritikái, valamint ugyanezt szlovákul is méltató cikkei nem csak magyarazzák, hanem kárpótolják is.

Hozzánk, Jugoszláviába a harmincas évek elején érkezett, nem önszántából, hanem hivatali kötelességből. Már korábban is járt a mi vidékünkön, s akkor nem is sejtette, hogy pályájának csúcspontja és tragikus halálával bekövetkező bukása itt fog várni rá. Első szellemi központja a *Napló*, ahova négy évig, külön mellékletébe díjtalanul hétről-hétre küldözgeti kritikáit, esszéit és ismertetőit Dubrovnikból és Zágrábból. Tényekkel könnyen cáfolható legenda, hogy a csírázó jugoszláviai magyar irodalommal szemben teljesen közönyös lett volna. Az igazság az, hogy világirodalmi mércéje szellemében nem a regionalizmusnak, tájirodalomnak és a helyi színeknek volt ellensége — más-képpen hogyan magyarazzuk meg azt a majd félszáz kritikát, amit az erdélyi irodalomról annak egyedi sajátosságát, saját hagyományaiból való felvirágzását dicsőítve írt —, hanem a dilettantizmusnak, pontosabban annak a már-már intézményesített tömeges írószentelésnek, amit Szenteleky szervezett meg, hogy művi úton pótolja a jelenben, ami a múltból hiányzik. Kázmért az esztéta szimata résen tartotta, mivel tisztában volt vele, hogy egy élő hagyomány nélküli félmilliónyi embercsoport, különösen ha még az élet anyagi oldalába kapaszkodva közönyös is a sorsa iránt, bármennyire is magasrendű néhány ember

eszméje, a kulturális élet felfrissítésének vitális értékén túl máról-holnapra képtelen korszerű és jelentős műveket produkálni. Az igazi művészetet nem lehet teremteni, mert az inkább teremődik — vélte Kázmér. A helyi színeknek önmagukban is egy kultúrát kellene jelentenie s ilyenképpen az irodalomnak benne teremődnie; feladattá, iskolává semmiképpen sem válhatnak. Kritikusunk úgy irtózik a couleur locale elmélettől és gyakorlatától, mint a tendenciózus irodalomtól. Ez persze nem jelenti azt, hogy a csúcserkékek is elkerülik a figyelmét. Pozitívan ír Farkas Geiza, Munk Artúr és Arányi Jenő regényeiről, Sz. Szigethy Vilmos könyvéről és Ambrus Balázs verseiről. Arról is cikkezik, hogy a jugoszláviai magyar íróknak is szerepelniük kellene a P.E.N. találkozóin! Bemutatja az új jugoszláviai magyar irodalmat a *Nyugatban* és a felvidéki *Tátrában*, sőt az *Erdélyi Helikonban* (ahol nem először jelent volna meg) is próbálkozik, de a közlés valami ok miatt elmarad. Egykori barátjáról, mostani nagy ellenfeléről, Szenteleky Kornélról sem feledkezik meg. Egyik Szirmai Károlyhoz írt levelének tanúsága szerint előadást tart róla a belgrádi rádióban, emellett Szenteleky halála után nekrológot ír róla a *Nyugatban* s ugyanaz az írás a *Naplóban* is megjelenik. A legtöbb kritikát azonban a *Naplóban* is, mint 1934-től a *Kalangyában*, a legújabb magyarországi és német nyelvű könyvekről írja. Ízlése, miként világnézete is a lehető legektektikusabb, s mint a jellegzetesen impresszionista kritikusok nem az irodalmi irányzatok vagy megszabott elvek alapján mond véleményt a könyvekről, hanem pillanatnyi élményéből kiindulva. Nem bánja, ha a mű szerzője akár szélső jobb- vagy baloldali, csak a mű forrjon össze egyrészt az alkotó énjével, másrészt azzal a valóságdarabkával, illetve társadalmi osztállyal, amely alkotásra ihlette. Sok az alkalmi könnyelmű kijelentése, elharmarkodott elmarasztalása vagy kiemelése, mégis legtöbbször — nyilván saját magából kiindulva — a szocializmussal rokonszenvező polgár irodalma az esztétikai mintaképe. Ezt a következőképpen fogalmazza meg a pozsonyi *Magyar Minervában*, aminek a Jugoszláviába való költözködése után is munkatársa maradt: „... a kollektivista irodalom mintha még mindig nem tudott volna gyökeret verni, még ha az akarat, a teremtő erő az orosz ember új közösségét hirdeti is egyetlen irodalmi lehetőségül. A „proletkult” a szovjet irodalom „Sturm und Drang” korszakának hajnalán nem tudott a maga lábán megállni... a polgáriságból a forradalomhoz kényszerített írók »teremtik« meg az új irodalmat, akik még mindig Dosztojevszkij alázatos tanítványainak vallják magukat.”

Kázmér kritikusi egyéniségében és világnézetében több vonás él tovább a Tanácsköztársaság előtti szecessziós ízlése idejéből. Első helyen hadd említsem meg magyartalan és önkényes szókapcsolatokkal, jellegzetes kifejezésekkel tarkított nyelvét, mely igen gyakran inkább fárasztja mint vonzza a mai olvasót, viszont el kell ismerni, hogy esetenként, amikor a mondanivaló összetettsége eleve lehetetlenné teszi az egyszerűbb és világosabb fogalmazást, valósággal lenyűgöz és magával ragad bennünket, annyira mélyek és találóak meglátásai. Ez az ellentmondás valószínűleg onnan ered, hogy aránylag sokat írt és kezdetben tudatosan nem sokat törődött a magyar mondatszerkesztés elveivel. Majd csak évekkel később a *Kalangyában* változik meg a nézete, mikor

töredelmesen beismeri, hogy gyatra nyelvtudása miatt milyen sokat kell küszködni, hogy kiirtsa nyelvéből a minduntalan felbukkanó németességet.

Másodsorban: a leküzdhetetlen érzelmekultusz, olvasmányainak lírai üzenetként való átélése, még mindig kísértő pánlirizmusa szintén újromantikus emlék Kázmér Ernő kritikusi ízlésében. A könyvek nem ritkán könnyet csalnak a szemébe, amit nem is tagad. Gyakran tűnik fel nála pozitív értelemben a „szívhez szóló” ma már mulatságos kifejezés, ami persze csak akkor lenne giccses, ha nem tudnánk, hogy jó kritikusról lévén szó, csakis igényes mű válthatta ki elérzékenyedését.

Harmadszor: a századelő szecessziós hangulatát idézi az is, hogy Kázmér még a harmincas években is igen gyakran a „végtelenbe derülő embert” keresi íróknál és költőknél egyaránt, s ezenkívül ragaszkodik az emberiség fölötti, politikai irányzatokon kívüli, még mindig világfájdalmas és másokért is szenvedő prófétáló pózhoz, ami Maeterlinck és a bécsi szecesszió hatására a század első két évtizedében lett népszerű Magyarországon. Az izmusokról azonban, közöttük az expresszionizmusról is, melynek ihletésére az első világháború idején néhány prózaverset írt, elutasítólag vélekedik.

Jelentős változás a kritikus érdeklődési körében tapasztalható. A *Napló* cikkei, s azok az írások is, amelyek velük egyidőben láttak napvilágot a felvidéki *Magyar Minervában*, erről tanúskodhatnak, hogy Kázmérnak sikerült kitörnie az irodalom büvköréből, s hogy az érdeklődése a humán diszciplínáktól a természettudományokig terjed, és a kor filozófiái iránt sem közömbös. Tudatosan szeretné leküzdeni magában a szecesszió reminiscenciáit; „A romboló Európa (a nagy háború, a bolsevizmus) után építő Európa eltolja magától az érzékfölöttit, a titokzatos és elmechanizált, szavakon rágódó filozófiát. Kétségbevonhatatlan ismeretek lesznek alapjai az építő Európa filozófiájának...” Szerb Antal úgy említi a húszas éveket, mint a monográfiák és életrajzok kultuszának korát. Hogy az ilyen munkák áradata a harmincas évek elején sem lankad, Kázmér ismertetői is mutatják, melyek jelentős hányada ezekből meríti tárgyát. E neopozitivistá világnézetek természetesen az ő irodalomeszményét is befolyásolják, aminek következtében Kázmér most is — mint egy egészen rövid ideig egy évtizeddel korábban — az új naturalizmust tűzi zászlajára. A Kalangyába, ahova akkor kezd írni, miután Szenteleky halála után Szirmai Károly lett a főszerkesztő, voltaképpen ennek meghirdetésével köszönt be. Legtöbbet a német Neue Sachlicheitől vár, eszményi írója Walter Bauer; de a magyar irodalmi szociográfiát is nagyra becsüli. Szemléletének radikális átalakulására mutat, hogy rokonszenvezni kezd az új szovjet irodalommal, elsősorban azokkal az irodalmi hősökkel, akik az új eszméért folytatott harc áldozatai lesznek. Ekkor már nem viszolyog Ehrenburg és Gladkov nevéből, habár esztéta lényé most is távol tartja azoktól a pártos egyszerűsítésektől, amelyek az ekkor születő szociális irodalmat fenyegetik. Korábban mint magányos polgár a választott lelkek társaságát, egy jövendő emberi testvériség előfutárait kereste az irodalomban, s mint harmadik utas elszörnyedve vette tudomásul, hogy az első világháború éveitől fokozatosan megszűnt az individualizmus kul-

tusza, hogy a kétféle közösségnek, a nacionalistának, illetve a kommunistának adja át helyét. Kázmér mindaddig várt a választással, míg nem láthatta saját szemével, hogy az európai nacionalizmusok tartalma nem haladó már mint a múlt században, s hogy a kommunista társadalom eszménye, amelyről korábban oly keveset tudott, nem feltétlenül azonos a személyi kultuszban botladozó Szovjetunió társadalmi gyakorlatával. A saját létét is fenyegetve érezhette, amikor liberalizmusa korábban sohasem tapasztalt változáson megy keresztül a műalkotások megítélésében. Még a Tanácsköztársaság idején sem került olyan közel a haladó törekvésekhez, mint most, amiben a Híd fiataljainak szellemét is érezzük. Odáig jut, hogy nem is egyszer normatív igényt támaszt a művel szemben: a közösségi élményt, az emberekkel vállalt szolidaritás kifejezését kéri számon. Természetesen sokkal mélyebben polgár ő, semhogy dogmatikussá válhatna. Azonkívül alkata is meghatározza világszemléletét. Erről egy ízben azt írja, hogy bár szándéka szerint (valószínűleg nem függetlenül Halász Gábor hasonló törekvésétől) realista szeretne lenni, nem tudja leküzdeni magában a romantikus hajlamot. A marxizmus felé való közeledés nem zárja ki nála, hogy ne írjon tanulmányt a freudizmus forradalmi jelentőségéről, s hogy műelemzéseiben ne érvényesítse a mélylélektan szempontjait. A freudizmusban azonban nem mítoszt, hanem tudományos rendszert keres, aminek segítségével a külsődlegesen szürrealistának mondható mű valószerűségét kutatja — például Komor Andrásnak *A varázsló* című regényét méltatva.

A kritériumai változatlanul magasak. Ha külön-külön elemzi a műveket, rendszerint tapintatosabb, mert régi felfogása szerint teljesen átadja magát az olvasmányélménynek s leginkább az élményt jelentőről, a pozitívumról számol be. Szabadabb elmefuttatásaiban azonban nem is egyszer kijelenti, hogy a hamis ideológiában fuldokló magyar irodalomnak nincsenek igazi írói és regényei. Nosztalgiával említi a *Nyugat* aranykorát, Adyt, Móriczot, Babitsot és Kosztolányit, de a fiatalabbakat, Németh Lászlót és Illyés Gyulát sem méltatja érdemükön alul. Igaz, Körmendi Ferencsel és Zsolt Bélával kapcsolatos reményei nem váltak be.

Munkássága egy új és értékes, máig példamutató tevékenységgel gazdagodik a Kalangyában. Megtanulja a szerbhorvát nyelvet és ma is helytálló portrészorozatot indít a délszláv írókról. Feltétlenül ki kell emelnünk belőle a Meštrovićról, Zmajról, Todor Manojlovićról, Kranjčevićről, Rakićról, Stanislav Vinaverről, Velmar Jankovićról és a később csetnikké lett Svetislav Stefanovićról írt tanulmányait. Jugoszláv irodalmi körképet azonban nemcsak a Kalangyában közölt, hanem a *Nyugatban*, az *Új Lexikonban*, sőt a felvidéki *Magyar Minervában* is. A harmincas évek végén, amikor mint munkanélküli már nem valósíthatta meg nagy álmát, a délszláv írók sorozatos magyar nyelvű kiadását, s a korábban megvetett újságírással kénytelen megkeresni családjá kenyerét a *Reggeli Újság* külmunkatársaként, tanulmányai szerb nyelvű közlésével is megpróbálkozik. A *XX vekkel*, a *Srpski Književni Glasnik*-kal és a *Vidicivel* sikerül kapcsolatot teremtenie, aminek eredményeként terjedelmes tanulmányai jelennek meg a korszerű világirodalomról

és a délkelet-európai kulturális élet legfontosabb kérdéseiről. Interjút készít az általa legjobban csodált két legeurópaibb íróval: Thomas Mann-nal és Babits Mihállyal. Az előbbi egykori beszélgetésükre emlékezve készségesen levélbe válaszol neki arra a kérdésére, hogy az újabb időben mi készíti a művészt, hogy politizáljon. Babits csak a szanatóriumi ágyában fekvé fogadhatja, mégis elmondja neki véleményét az új barbárságról és az írástudói felelősségről. Egy másik tanulmányában a magyarországi irodalmi értékű szociográfia eredményeiről számol be, részletesen méltatva Nagy Lajos *Kiskunhalom* és Illyés Gyula *Puszták népe* című műveit. A magyar irodalom népszerűsítése nem újdonság Kázmérnál, hiszen már közvetlenül a hozzánk érkezése után, a harmincas évek elején munkatársa lett a Zagrábban készülő Minerva lexikonnak, melyben ő írta a magyar írókat ismertető cikkeket. Heltai Jenő *A 111-es* című regényének horvát kiadása és az előszó szintén az ő nevéhez fűződik.

Összefoglaló általános képet is rajzolt a huszadik század magyar irodalmáról, amely 1940-ben a *Srpski Književni Glasnik*ben *Nova mađarska književnost* címen látott napvilágot. Ebben elsősorban azokat az írókat emeli ki, akik nagyságához ma sem fér kétség. Hasonló képet fest az új szlovák irodalomról is.

Nem marad ki Kázmér Ernő Csuka Zoltán vállalkozásából sem, akinek a *Láthatár* című folyóirata az újabb világégés előérzetében utoljára kísérli meg a lehetetlent: a kölcsönös kulturális ismerkedés formájában áthidalni a délszláv és a magyar nép között tátongó szakadékot, amit a hatalomvágy és az ostobaság egyre mélyít. Kázmér Ernő cikksorozata a jugoszláv szellemi életről készít pillanatfelvételeket, — többek között olyan írók munkásságáról is mint Ivo Andrić, Ivo Vojnović és Laza Kostić. Tevékenysége itt ér véget 1941-ben, amikor a jugoszláv főváros bombázása után rövidesen nyoma veszett. Nagy idealista volt, aki lélekleben vallotta magát marxistának s „minden ember testvériesülése”-ről álmodott. Munkásságának felmérésére nem (vagy nemcsak) az iránta érzett tisztelet kötelez bennünket, hanem a saját jól felismert érdekünk, mely nem hajlandó lemondani a szellem „nagyvilág”-ában való tájékozódásunk igényéről. Ennek kérdésére a mi szellemi életünkben elsőként többek között ő adta meg a megközelítően helyes választ.

REZIME

ERNE KAZMER, GRADITELJ KULTURNIH VEZA

Erne Kazmer, u vreme između dva svetska rata saradnik Kalande, časopisa mađarske književnosti u Jugoslaviji, koji je, po svoj prilici, završio život u jednom od fašističkih sabirnih logora, vredan je pažnje kao zagarovač približavanja dveju kultura. Autor daje izvod njegovog životnog puta, gorovi o prisustvu u političkom životu Mađarske, naklonosti ka secesionizmu, kozmopolitizmu u estetskim shvatanjima. Spominje njegovu čehoslovački orijentisanu delatnost, ali se zadržava najviše na onom periodu kada je, tridesetih godina, pošto je došao u Jugoslaviju, uspostavio kontakte sa beogradskim časopisima, da bi u njima popularisao mađarsku književnost, a

s druge strane je u mađarskim časopisima popularisao kulturu Južnih Slovena. U to vreme se već opredeljuje za socijalizam. Zahvaljujući svom širokom obrazovanju i produbljenom humanizmu, u posleratnim godinama našao bi mesto u središtu naše kulture.

RESUMÉ

ERNŐ KÁZMÉR, LE CONSTRUCTEUR DES RELATIONS CULTURELLES

Ernö Kázmér, à l'époque entre les deux guerres mondiales collaborateur du Kalangya, revue de la littérature hongroise en Jugoslavie, qui a probablement fini sa vie dans un camp fasciste, mérite le respect comme un des propagateurs de l'approchement des deux cultures. L'auteur parle de sa vie, de sa présence dans la vie politique en Hongrie, de sa bonne disposition pour la secession et son cosmopolitisme dans les conceptions esthétiques. Il mentionne son travail orienté à la culture tchèque, mais il parle beaucoup plus de sa période des trentièmes années, quand il est venue en Jugoslavie et a pris le contact avec des revues serbes pour y faire populariser la littérature hongroise et, d'autre, en revues hongroises de populariser la culture sud-slave. C'est l'époque où il accepte le socialisme. Par sa culture intellectuelle et son humanisme, il aurait, de nos jours, eu la possibilité de trouver une place au centre de notre culture.

